

KİTAP İNCELEMESİ: TÜRK AYDININA PATRICK HAENNI'DEN BİR ANIMSATMA

Patrick HAENNI, *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm*
(Çev. Levent Ünsaldı), İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011, 135 sayfa.

Diren ÇAKMAK*

İsviçreli siyaset bilimci Dr. Patrick Haenni (doğum yılı 1968), İsviçre'de bulunan Religioscope Institute araştırmacılarından. Ortadoğu uzmanı olan Haenni, uzun yıllar başta Mısır olmak üzere pek çok Arap ülkesinde yaşamış ve incelemelerde bulunmuştur. ABD'de bulunan California Berkeley Üniversitesi bünyesinde Kurumlar ve Yönetişim Programı'nda dinler sosyolojisi ve Ortadoğu politikası dersleri ve Hollanda'da bulunan Leiden Üniversitesi bünyesinde Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde Ortadoğu'daki radikal ve ılımlı İslami hareketler konulu seminerler vermektedir. İslamcılık, İslami örgütler, İslami burjuvazi, İslami tüketim kalıpları gibi konularda yayımlanmış makaleleri vardır. Avrupa'daki İslam kimliği ve Avrupa demokrasi anlayışı ile ilişkisi bağlamında verdiği konferanslarla dünyada tanınan Patrick Haenni, Arapça başta olmak üzere Ortadoğu'da konuşulan dilleri bilmektedir. 2005 yılında, "L'islam de marché: L'autre révolution conservatrice" ismiyle Fransızca olarak yayımlanmış ve Türkçe'ye 2011'de "Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm" ismiyle çevrilerek yayımlanmış olan kitap, Patrick Haenni'nin Ortadoğu uzmanı olarak kariyerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Öyle ki, ismi, Oliver Roy'dan sonra Batılı Ortadoğu uzmanları listesinin ikinci sırasına oturmuş gözükmektedir. Bu bağlamda, kitabın, altı yıl gecikmeyle olsa da, Türkçe'ye kazandırılması bakımından Özgür Üniversite'nin önemli bir eksikliğe cevap vermiş olduğunu belirtmek gerekir.

Bilindiği üzere İslam dini, diğer iki semavi dinden farklı olarak, sadece Tanrı ve inanan kişi arasında geçerli bir inanç ve ibadetler sistemi değil aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerde de belirleyicilik iddiasında olan bir dindir. Nitekim İslam dini, siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemde de kendine özgü bir modele sahiptir. Türkiye'deki laiklik/sekülerizm tartışmalarının açmazlarının düğüm noktasını da İslam dininin diğer iki semavi dinden farklı olan bu özelliği oluşturmaktadır. Patrick Haenni'nin *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm* isimli kitabı, işte tam da bu düğüm noktasına dair tartışmalara yeni bir eksen açması bakımından okunmaya değer bir kitap olarak gözükmektedir. Ayrıca, Türkiye'de İslami burjuvazinin var olduğu, İslami proleteryanın doğmakta oluşu iddialarını bilimsel çalışmalarında dile getiren az sayıdaki Türk aydını-

* Y. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, direncakmak@hitit.edu.tr

nın¹ savlarının, ancak aynı konuda bir Batılı araştırmacının kitabının yayımlanması (Türkçe’de yayımlanması) sayesinde, Türkiye’deki akademik çevrelerde geçerli ve güvenilir sayılmaya başlanması bakımından kitabın önemli bir işlevi yerine getirdiğini belirtmek gerekir.²

Patrick Haenni’nin kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün başlığı *İslamcılığı Aşmak*, ikinci bölümün başlığı *Piyasa Destekli Dinsellik*, üçüncü bölümün başlığı *Piyasa İslamı’nın Kültürel Savaşı (Kulturkampf)* ve dördüncü bölümün başlığı *Sosyal Devletin Kuyusunu Kazanlar* şeklindedir. Veri toplama tekniğı olarak belge tarama, inceleme tekniğı olarak içerik çözümlemesinin kullanıldığı kitapta; özellikle Arap televizyon programlarının, Arap gazetelerinin, İslami hareketlere ait olan Internet sayfalarındaki

¹ Bu isimler arasında, başta Ayşe Buğra olmak üzere, Şennur Özdemir, Barış Kılıçbay, Mutlu Binark, Diren Çakmak ve Uğur Kömeçoğlu gibi isimler sayılabilir.

² Ağustos 2001 yılı Ağustos ayında kurulan, Türkiye’deki ana akım İslami hareket (Necmettin Erbakan ve takipçileri) ile yolunu ayırması nedeniyle ‘yenilikçi’ olarak nitelendirilen (Diren Çakmak’a göre ‘ılımlı İslam hareketi’) Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) Kasım 2002 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve on yıldır ülkeyi yöneten parti olması nedeniyle, üniversitelerdeki pek çok akademisyenin, burada belirtilmesine gerek olmayan sebeplerle iktidar partisini eleştirmeyi ‘akılcı(!)’ bulmaması ve eleştirenleri de engellemeye çalışması nedeniyle “*İslami sermaye, İslami burjuvazi, İslami proleterya*” gibi kavramsallaştırmalar yapan Türk akademisyenleri, ‘deli saçması iddialarda bulunmak’ ile itham edilmişlerdir. Dolayısıyla bu kavramlar üzerinde çok az sayıda araştırma mesai harcamıştır. Örneğın bu incelemenin yazarı, görüşlerini ancak yurt dışındaki üniversitelerdeki bilimsel ortamlarda dile getirebilmiştir. “*Türkiye’de İslami Burjuvazi*” başlıklı bildirisini 6-7 Nisan 2009 tarihlerinde İngiltere’de Liverpool Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen bilimsel bir organizasyonda sunma şansını yakalayabilmiştir. Aynı zorluk “*Türkiye’de İslami Proleterya*” başlıklı bildiri için de yaşanmıştır. Bahsi geçen bildiri, 23-26 Haziran 2009 tarihlerinde Rusya’da Rus Bilimler Akademisi ve Rusya Devlet Üniversitesi işbirliğinde gerçekleştirilen bilimsel toplantıda sunulabilmiştir. Tarihe not düşmek bakımından, Diren Çakmak tarafından kaleme alınmış olan bir makale, Türkiye’nin önemli üniversitelerinden birisine ait bir dergiye yayımlanmak üzere sunulduğu zaman, hakem değerlendirmesinde, makalede geçen ‘İslami burjuvazi’ yerine ‘Anadolu kaplanı’ ibaresinin kullanılması önerisinin getirilmiş olduğunu ve bu değişiklik ile beraber makalede geçen ‘İslamcı’ ibaresi yerine ‘muhafazakar’ ibaresinin konulması ve ‘AKP’ ibaresinin ‘AK Parti’ olarak düzeltilmesi halinde, makalenin yayımlanabileceğinin belirtilmiş olduğunu söylemek gerekir. Burada, kurum ve/veya kişilerin manevi haklarına zarar vermemek kaygısıyla, olaya ilişkin kurum ve kişi isimleri ve makale adı özellikle belirtilmemektedir. Ancak Dergi editörü ve hakemin tutumunun etik olup olmasından ziyade, bahsi geçen tutumun, Türkiye’de bilimsel özgürlüğün sınırlarını göstermesi bakımından ‘güzel’ bir örnek oluşturduğu açıktır.

haber ve yazıların, Müslüman gençlere ait grup veya şahsi olarak açılmış blogların ve sohbet sayfalarının dikkatle incelenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, kitabın günceli ‘sıradan insanların bakışı ile anlama’ tasası olduğunun altını çizmek gerekir. Nitekim kitapta akademik çalışmalardan faydalanılmış olmakla beraber, Avrupa ülkeleri ile ABD’de bulunan düşünce kuruluşlarının raporlarının ve Avrupa’da İslam kimliğini yaşatma amacıyla kurulmuş olan derneklerin toplantılarında sunulmuş olan bildirimler ile bu derneklerin yayınlarının, ayrıntıları atlamaksızın ciddi bir okumasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitabın hedeflenen okur kitlesinin sadece akademisyenler olmadığı açıktır. Kitapta kullanılan anlatım üslubundaki anlaşılabilirlik bunun göstergesidir. Ayrıca konuya uzak kişilerin konuyu anlaması kaygısı ile olsa gerek, kitapta, dipnotlarda ve metin içinde doyurucu kavramsal açıklamalar ile hatırlatmalara yer verilmiş; konuya uzak okurun konuyu etraflıca anlaması ve bu alandaki tartışmaları anlamlandırabilmesi sağlanabilmiştir.

Kitabın ‘derin çözümlenmeler’ yaptığı iddia edilemez. Kitabın dört bölümünün de okuru sıkmayacak şekilde yazılmış olduğu gözlemlenmektedir. Zaten toplam sayfa sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda aslında, öncelikle dünyada yeni dillendirilmekte olan kavramları ‘tanıtma’ kaygısı taşıdığı söylenebilir. Öyle ki, yazarın, adeta ‘ben ilk atışla top oyununu başlattım, sıra sizde’ der gibi, Ortadoğu’daki aydınları, konuya dair derin çözümlenmeler yapmaya davet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kitabın Türk okurlarıyla buluşturulmasında emeği yadsınamaz bir isim olarak çevirmen Levent Ünsaldı’nın Türk okurunun konuyu anlamasına rehberlik etmek kaygısıyla, çevirmen notuna başvurmada oldukça bonkör davrandığını da kaydetmek gerekir.³

Patrick Haenni, kitapta İslami hareketleri, ‘İslamcılık’ ile ‘İslamlaşma’ olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Çevirmen, birincisini ‘radikal İslami hareket’ ve ikincisini ‘ılımlı İslami hareket (Piyasa İslamı)’ olarak okumanın doğru olacağını söylemektedir. Nitekim bu ayrımların Türk siyasal yaşamındaki karşılığına bakıldığın-

³ Levent Ünsaldı (doğum tarihi 1976), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümü mezunudur. Lisansüstü çalışmalar yapmak üzere Fransa’yı tercih etmiş olan Ünsaldı, doktorasını Sorbon Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Bir akademisyen olan Levent Ünsaldı’nın “-Sosyoloji Tarihi-“, “-Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri-” ve “-Türkiye’de Asker ve Siyaset-” olmak üzere üç değerli kitabı mevcuttur.

da, Haenni'nin; 'İslamcılık' ile kastettiğinin Türkiye'de 'geleneksel İslami hareket' veya 'ana akım İslamcılık' denilen Necmettin Erbakan hareketine; öte yandan, 'İslamlaşma' ile kastettiğinin ise, Türkiye'de 'modern İslami hareket' veya 'liberal İslamcılık' denilen Recep Tayyip Erdoğan hareketine karşılık geldiğini söylemek doğru olur.

Yazar, *İslamcılığı Aşmak* başlıklı, kitabın birinci bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.19):

Dinselin militan-doktriner-siyaset odaklı düzeyden kurtarılıp, birey üzerinden 'fani' dünyanın şartları ve gerekleri göz önüne alınarak yeniden okunması. Bu bağlamda, büyük siyasi hedeflerin terk edildiği ve kişisel gelişim ve mutluluk odaklı, 'Batı' kokan, bireysel amaçların ön plana çıktığı rahatlıkla ifade edilebilir. Kitle tüketim kültürüyle barışmalar, kişisel gelişim tekniklerinin değer kazanması, diğer çeşitli İslam dışı spiritüelliklere karşı artan ilgi ve en nihayetinde Anglosakson başarı kültürünün yansımaları olarak, Müslüman 'olumlu düşüncesi' fikrinin ortaya çıkışı.

Patrick Haenni, kitapta, İslam'ın kitle kültürüne eklenmesi sürecini ve İslami kabullerin 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal iktisat politikaları çerçevesinde dönüşümünü ele almaktadır. Haenni'nin, bu süreci, İslam'ın kapitalizm ile barışması veya bir başka ifadeyle 'uzlaşması' olarak nitelendirdiğinin altını çizmek gerekir. Sosyal refah devleti uygulamalarının tasfiyesinde, İslami söylemin yoksul Müslümanlar bakımından önemli işleve sahip olduğunu savunan Haenni, İslami sermayenin dünya kapitalist sistemi ile eklenme sürecinde başarılı olduğunu düşünmektedir.

Haenni, kitabın *Piyasa Destekli Dinsellik* başlıklı, ikinci bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.19):

Ekonomik alan yeni dinselliklere boy gösterecekleri ve gelişecekleri somut sahayı (piyasayı) sunmakla kalmaz, dinsel olanın kişisel gelişim, mutluluk ve başarı gibi, Protestan ahlakının temel ilkelerini andıran, ekonomi yönelimli bir lügat dahilinde düşünülmesini sağlar. Bütün bu karşılıklı etkileşimler hem cihadist⁴ bir silahlı mücadele olasılığını hem de, tam zıttı, kendi içine kapanmış

⁴ Uluslararası politika literatüründe kavramın kullanımına "jihadist" olarak rastlanılır. Çevirmen, "jihadist" yerine "cihadist" demeyi tercih etmiştir. Kavram, İslam fıkında Müslüman olmayan ülkeler ve Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında barış imzalanmamış coğrafya olarak kabul edilen Darül harbin, Darül İslam haline silahlı örgütlerle dönüştürülebileceği düşüncesini nitelendirmek için kullanılır.

pasifist bir koyu dindarlık ihtimalini ortadan kaldırır. Müslüman olmanın onurunu, performans, başarı ve rekabet kriterleri üzerinden algılayan yeni bir ekonomik refah teolojisinin çıkması artık kaçınılmazdır.

Patrick Haenni, kitapta, *İslami burjuvazi* kavramsallaştırması yapmakta ve İslami proleterleşmenin kaçınılmazlığına işaret etmektedir. İslami burjuvazinin toplumsal ve iktisadi yaşamda farklılaşmasının altını çizmekte ve siyasi temsil bakımından henüz İslami burjuvazi ile İslami proleterya arasında bir farklılaşma görülmemekteyse de yakın gelecekte, bu iki sınıfın ayrı partiler tarafından temsil edilmesi taleplerinin doğabileceğini öngörmektedir. Haenni, İslami burjuvazi sınıfının sadece İslami proleterya değil, aynı zamanda laik burjuvaziden de farklı toplumsal talepleri olduğunu söylemektedir.

Yazar, kitabın *Piyasa İslamı'nın Kültürel Savaşı (Kulturkampf)* başlıklı, üçüncü bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.20):

Şirket kültürünün ve temel değerlerinin dinsel alana sirayeti. İslam bu süreçte mücahidin ideali olmaktan çıkıp, başarı peşinde koşan müminin ideolojisine dönüşür. Bu özellik, azılı işletme teorileri tüketicisi genç İslami kuşak için oldukça açıktır. Bu teoriler, İslami grupların örgütsel verimliliklerini artırmakla kalmayıp, dinsel alanı burjuva bireyciliğinin zenginlik, başarı gibi değerlerine açmaktadır. Bu değerler, geleneksel militan angajmanlardan hayal kırıklığına uğramışlar için tam bir ikameci ütopya işlevi görmektedir.

Patrick Haenni, *devletin küçültülmesi ve sivil toplum alanının genişletilmesi* türünden taleplerle, Piyasa İslamı'nın *sözde bir demokratikleşme* görüntüsü ile hareket ettiğini savunmaktadır. Haenni, her ne kadar iktisadi olarak liberal olsa da, siyasi ve toplumsal alanda muhafazakarlığın savunucusu olduğunu düşündüğü Piyasa İslamı'nın, kıta Avrupası siyaset algısından uzaklaşmayı ve Anglo-Amerikan siyaset algısına yaklaşmayı ifade ettiğini, dahası, Amerikan yeni-muhafazakarları (neo-con'lar) ile siyasi, iktisadi ve toplumsal ortak bir dili konuştuğunu belirtmektedir. Bu harekete katılmış kişilerin Anglo-Amerikan üniversitelerinde öğrenim görmelerine dikkat çeken Haenni, bu durumun bir tesadüf olmadığını altını çizmektedir.⁵

⁵ Haenni'nin şu sözleri ilginçtir: "1990'lı yıllarda Suudi Arabistan'a McDonald's'ın gelişi, birkaç etkisiz boykot çağrısı dışında, genel olarak çok başarılı bir ticari operasyondur. Ve ilginçtir ki, İslamcı Anadolu'da McDonald's karşıtı tek büyük

Haenni, kitabın *Sosyal Devletin Kuyusunu Kazanlar* başlıklı, dördüncü bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.20):

İslam'ın neoliberalleşmesi. Piyasa İslamı'nın gelecekteki olası bir İslam devletinin veya şariat düzeninin habercisi olmaktan öte, özelleştirmeler vasıtasıyla sosyal refah devletinin bertaraf edilmesinin aracı olduğu çok açıktır. Halifeliğin yeniden tesisi gibi bugün hiçbir anlam ifade etmeyen hedeflerden ziyade, 'erdemli' sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkileri, ABD'de olduğu gibi, inanç temelli inisiyatifler üzerinden yeniden tanımlamak suretiyle, devletin kamu hizmetleri üzerindeki tekeline kırmak ve bu alanı özel dini referanslı kurum veya yapılara açmak amaçlanmaktadır.

Kitapta, Haenni'nin, AK Parti iktidarı ile Türkiye'de tecrübe edilen neo-liberal iktisat politikalarıyla İslam dini kabullerinin uzlaşa içinde yaşamaya başlaması⁶ ve hatta bu uzlaşya dayalı, AK Parti ile organik bağı bulunan araştırmacılar tarafından *muhafazakar demokrasi* veya *muhafazakar modernleşme* türünden kavramsallaştırmalar yapılmasının Türkiye'ye özgü olmadığını, tüm Ortadoğu coğrafyası için hayata geçirilmesi planlanan bir büyük planın yani *Büyük Ortadoğu Projesi*'nin sadece Türkiye ayağını oluşturduğunu ortaya koyması bakımından, Türkiye'de bilinmeyi söylemiş olduğunu savunmak imkansızdır. Öte yandan, Türkiye'de bazı aydınlar tarafından dillendirilen bu görüşlerin, Batılı bir araştırmacı tarafından dillendirilmiş olmasının önemi ve değeri kuşkusuz ki açıktır.

Bu bağlamda, kitabın çevirmeni Levent Ünsaldı'nın önsözde, kitabın değeri ve önemine dair yapmış olduğu şu değerlendirmesini aktarmak isabetli olur (s.13-14):

Bize özgü sandığımız bir hareketin (ılımlı İslam) genel anlamda bütün Müslüman coğrafyasını derinden sarsan, hem sınıfsal hem de kavramsal-ideolojik bir depremin uzantısı olduğunu göstermesi anlamında; bu depremin konjonktürel uluslararası şartlarının çok iyi tahlil edilmesi gerektiğini hatırlatması anlamında; İslami referanslı her türlü harekete potansiyel bir 'molla' rejimi görme

teпки sol eğilimli ODTÜ öğrencilerinden gelmiştir" (s. 66). Sözlerinin devamında, McDonald's'ın Endonezya'daki yerel ortaklarının (Müslüman girişimcilerin) 'hacı' sıfatlarını ön plana çıkardıklarına dikkat çekmektedir.

⁶ Haenni, AK Parti'nin ideolojisini, geleneksel İslam'ın (Milli Selamet çizgisinin) evcilleşmiş hali(neo-liberal iktisat politikalarını savunarak dünya kapitalist sistemi ile eklenmiş ve barışçı bir retoriğe sahip)olarak görmektedir (s.120).

obsesyonunun⁷ olan biteni kavrama babında işimizi ne kadar güçleştirdiğini göstermesi anlamında; ancak, ılımlı İslam'ın yarınlarıyla ilişkili olarak; bilinmektedir ki bir kitle hareketine dönüşümü ve bazı ülkelerde iktidara gelişi (Türkiye) süreçlerinde, Piyasa İslamı'nın yoksulluk, eşitsizlikler, gelir dağılımı bozukluğu gibi sorunsalları ele alış şekli, geleneksel dini kardeşlik ve dayanışma temaları üzerinden oluşmuştur ve bu retorik etkili ancak kırılğan bir uzlaşa yaratmıştır. Bazı geleneksel mekanizmaların (zekat, sadaka, vs.), uygun bir ekonomik konjonktürde, reaktivite edilmesi bu retoriğe belli bir süreklilik ve inandırıcılık sağladıysa da, söylemin kendisi uzun vadede sıkıntılıdır. Zira altını çizdiğimiz üzere, Piyasa İslamı hareketi esasında bir burjuva hareketidir. Dolayısıyla sömürülen sınıflarla ilişkisi, din kardeşliği retoriğinin ortemeyeceği, sayısız çelişki ve çatışma alanını içinde barındırır. Sermaye birikimini henüz gerçekleştirmekte olan ve üstelik bunu 'göstermek' de isteyen bir İslami burjuvazi için bu çok daha nettir. Daha basitleştirerek ifade etmek gerekirse, 10.000 euro'luk bir Louis Vuitton veya Hermés çantayla gecekondü ziyaretlerine çıkmak, yer sofrasında bağdaş kurmak ve bir de üstüne üstlük 'komşum açken ben tok yatamam' retoriği üzerinden 'ekmek' yemeye kalkışmak zor zanaattır.⁸ P.Haenni kitabında bu noktalara çok kısaca değinmekle beraber, hareketin yarınına ilişkin sorunsalları ileriki çalışmalarına bırakmış gibidir. Bu topraklardan, konuya her şeyden önce gündelik hayatta bilfiil 'maruz' kalarak aşına olmuş araştırmacılara ilham vermesi dileğiyle...

Patrick Haenni, mağrip (kuzeybatı Afrika) ülkelerinden Güneydoğu Asya'ya kadar etkisi görülen *yeni bir İslamlaşma* süreci ile dünyanın karşı karşıya olduğunu savunmaktadır. Bu sürecin, geleneksel İslamcılık hareketinden farklı olarak, *İslami bir düzen*

⁷ *Obsesyon* Türkçe'de kullanılmakla birlikte, *takıntı* sözcüğünün kullanımı tercih edilebilir. Ancak çevirmen *obsesyon* demeyi tercih etmiştir.

⁸ Burada Levent Ünsaldı, Patrick Haenni'nin "Tesevürlü ve liberal, Amerika'ya gitme rüyaları gören, saf ipek başörtüsü takan ve çocuklarıyla İngilizce konuşan kapalı kadın figürü" (s. 44) diye tarif ettiği figüre göndermede bulunmaktadır. Haenni'nin aynı bağlamdaki şu ifadesi, ilginç olması bakımından kaydetmeye değerdir: "Amaçlanan, tüketim kültürünün tam ortasında, radikal farklılaşma-farklı olma stratejilerini kamusal alanla uyumlu uzlaşmalar noktasında terk etmiş İslami bir burjuva kozmopolitizmidir" (s.45). Haenni'nin söylediğinin Türkiye'de gerçekleşmiş olduğunun bir delili olarak Âlâ Dergisi'ne bakılabilir. Laik burjuvazinin kadını için *Cosmopolitan Dergisi*'nin ifade ettiği anlam ile İslami burjuvazi sınıfının kadını için *Âlâ Dergisi*'nin ifade ettiği anlam arasında paralellik kurmak doğru olur.

kurma veya *kapitalist/sosyalist emperyalizmle savaşıma* gibi hedeflerinin olmadığı altını çizmekte; radikal bir İslam projesinin gerçekleşmesinin imkansızlığı ortaya çıktığından, bundan ders alan kimi İslami hareketlerin Mısır, Endonezya ve Türkiye gibi İslam dini mensubu nüfusu barındıran ülkelerde *ılımlı* hale geldiklerini öne sürmekte ve bu hareketin adına *Piyasa İslami Hareketi* demektedir.

Haenni, hakim dünya kapitalist sistemi içinde neo-liberal iktisat politikalarının kaçınılmazlığı içinde Batı karşısında güçsüzlüğü kabul eden bazı İslami hareketlerin, küreselleşme sürecini ‘akılcı/pragmatik’ okumayı başardıklarını ve Piyasa İslami hareketinin de bu okumanın bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Piyasa İslami hareketinin ‘laikleşme veya sekülerleşme’ olarak okunmaması gerektiğine dikkat çekmekte; radikal İslami hareket ile karşılaştırıldığında, ılımlı İslami hareketin ‘sanki seküler’ bir görünüm arz ettiği yanılığına düşülebileceğini söylemektedir. Yazar, gerçeğin, görünenin aksine, ‘tüm toplumun, bireyler ve cemaatler aracılığıyla muhafazakarlaştırılması’ olduğunu⁹, bu sayede, ılımlı İslami hareketin, radikal İslami hareketi denetim altına alamaması gibi olaylara gebe olduğunu (s.16) öne sürmektedir.

Haenni, Piyasa İslami’nin ‘iktisadi başarı, girişimcilik, kişisel gelişim, dışa açılma, kalkınma, zenginleşme’ gibi kavramlara vurgu yapan bir hareket olduğunu, Amerikalı Evanjelistlerin ‘Tanrı tarafından seçilmişlik’ vurgusunu sahiplendiğini, radikal İslami harekette görülen ‘ceza kesen, öç alan, acımasız Tanrı’ yerine ‘af-feden, sevgi dolu Tanrı’ imgesinin hareketin ideologları tarafından işlendiğini, ‘İslami cihat’ kavramının ‘Müslümanın zengin olması’ biçiminde piyasada mücadeleye dönüştürüldüğünü¹⁰ yani İslami kavramların içeriklerinin yeniden doldurulduğunu, ‘mücahit’ sıfatının yerine ‘hizmetin neferi’ sıfatının geçtiğini kitapta ayrıntılarıyla açıklamaktadır¹¹. Öyle ki, yazar, Piyasa İslami hareketinin; ‘sade, yoksul, ezilmiş, horlanmış Müslüman’ imgesinin yerine ‘gösterişli, zengin, başaran, kazanan Müslüman’ imgesini öne çıkarttığına

⁹ Hedef, sadece Müslümanlar değildir, davet herkese yöneliktir (s.71).

¹⁰ Haenni, ‘Darül Harp’ ve ‘Darül İslam’ kavramlarının piyasa merkezli anlamlandırıldığını kastetmektedir.

¹¹ Fethullah Gülen’in Zaman Gazetesi’nde ve Gülen’in izleyenleri tarafından “Hizmet İnsanı” olarak anılması anımsanabilir.

ve Peygamber Muhammed'in zengin bir tüccar olduğu vurgusunu sürekli gündemde tuttuğuna işaret ederek; '-vakıf, dernek-' gibi kurumlar aracılığıyla toplumsal ihtiyaçların karşılanmasından, devletin küçültülmesinden yana olduğunu ve hatta devletin sosyal devlet rolünü terk etmesiyle elindeki kaynakları İslami sermaye çevrelerine aktarmasından yana tavır aldığını belirtmektedir¹². Haenni, sadaka ve zekat yoluyla yardımlaşmanın mevcudiyeti koşullarında sendikalara ihtiyaç olmadığı görüşünün hakim olduğu Piyasa İslami hareketinin; Amerikan neocon'ları gibi feminist hareketler ile eşcinsel hareketlere, özellikle kürtaj veya doğum kontrolü gibi tedbirlere karşı olumsuz tavır içinde olduğuna da işaret etmektedir. Haenni, Piyasa İslami destekçilerinin, eğitim kurumlarına yaptıkları bağışlar dolayısıyla, eğitim gönüllüsü olarak görülüp, toplumda itibar kazandıklarına da dikkat çekmektedir¹³.

Bu bağlamda, Haenni'nin kitaptaki şu sözlerini aktarmak uygun olur:

Geleneksel İslam'ın mücadele alanı veya hedefi 19. yy. Batı modernleşmesinin ürünü ve bugün, küreselleşen dünyada sorgulanan ulus-devlet ise, Piyasa İslami bu sorgulamanın baş aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Özel sektör ve dindarlık üzerinden yaptığı yeni modernite tarifi suretiyle, Piyasa İslami, hem dinsel, kişisel bir tercih düzeyine indirmek isteyen laik umutları hem de dinsel-kültüralist yorumlarını aynı anda 'oyun dışı' bırakmaktadır¹⁴.

¹² Patrick Haenni, "Müslüman hayırseverlik geleneği üzerine inşa edilmiş ve idari yetkililerin işbirliğiyle kamu hizmetlerinin sunulmasında aktif rol oynayan 'erdemli' sivil toplum düşüncesinin" (s.125) patentinin, Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünden kopan bir grup yenilikçinin 1996'da kurmuş oldukları Al-Wasat Partisi'ne (hukuken Şubat 2011'de tanınmıştır) ait olduğunu, bu düşüncenin Piyasa İslami hareketinin tümüne şamil kılınmak istendiğini belirtmekte ve Al-Wasat Partisi ile AK Parti arasında benzerlik kurmaktadır. Burada ilginç olması bakımından belirtmek gerekir ki, İngiliz politikacıları, Mısır'daki Al-Wasat Partisi'ni merkez-sağ parti saymaktadırlar. Bilindiği üzere, Türkiye'deki liberaller (çoğu eski Marksist-sosyalisttir) AK Parti'yi merkez-sağ parti olarak sınıflandırmaktadırlar.

¹³ Örneğin, Kayseri'deki Erciyes Üniversitesi'nin "*yeşil sermayenin, cömert hayırseverlerin(!) eseri*"(s.124) sayıldığını belirtmektedir. Kitabın Fransızca orijinali 2005 yılında yayımlanmış olduğu için, sadece Kayseri'deki Erciyes Üniversitesi'ni örnek olarak verebilmiş olan Haenni, eğer kitabı, 2012 yılında yazmış olsaydı, her ilde bir üniversite kurulmuş olduğu akla geldiğinde, kuşkusuz, vereceği üniversite örneği Erciyes Üniversitesi ile sınırlı kalmazdı.

¹⁴ Yazar, Baasçılık ve geleneksel İslamcılığın oyun dışı kaldığını belirtmektedir. Yazarın "dinsel-kültüralist yorumu" derken kastettiği, geleneksel İslamcılıktır. Bu bağlamda, Kemalizm ile Baasçılık arasında ideolojik paralellik kurmak iste-

Yeniden tanımlanan bu modernitenin ne yeni bir seküler-evrensel teoloji, ne de insani değerlerle sarmalanmış Müslüman-Arap dünyasına özgü bir yönelim olmadığı ortadadır. Söz konusu olan, paradoksal bir şekilde, Amerikalı muhafazakarların ‘merhametli muhafazakarlık’ doktriniyle ideolojik eklenmesidir. Bu buluşmanın felsefi arka planında yatan ise açıktır: Fransız aydınlanmasının laik ve kamu çıkarı yönelimli mirasından azat olmuş, yeni bir modernite tarifinin dayatılması.

Kitapta, Haenni, piyasa İslamı’nın, İslam’ın, hayatın her alanını kapsamasından kaynaklı sorunları çözen bir hareket olduğunu söylemektedir (s. 28). Piramit tarzı örgütlenmeden, şebeke (network) tarzı örgütlenmeye geçilmesinin (s.29); teknoloji kullanımı, kadının görünürlüğü ve dinler arası diyalog gibi kavramların yeni İslami zihniyetin başlıca belirgin unsurları olduğunu (s.31) söyleyen yazar; yoganın İslami yorumlamasının yapılması ve namaz ile yoga arasında paralel hareketlerin ortaya çıkarılmasından, bitki özlü tedavi yöntemlerinin modern tıp için destekleyici bir alan olarak sunulması (s.34) ya da Batı müziği çalgıları¹⁵ ile tasavvuf müziğinin yeniden yorumlanmasından ve hatta ‘Müslüman rap’ ya da ‘Müslüman rock’ türünden (s. 37) sentez müzik çeşitlerinin ortaya çıkmasından, İslam için kutsal sayılan yılların basılı olduğu giysilerin tercih edilmesine, yani İslami sembollerin her geçen gün gündelik yaşamla daha uyumlu hale gelmesini (s. 36) ‘İslam’ın metalaştırılması’ (s.46) olarak nitelendirmektedir. Geleneksel İslam’ın, Mekke’den Medine’ye göç olayına göndermede bulunarak, Peygamberin bu bağlamdaki sözünden hareketle, “İslam gurbette başladı ve gurbette başlayacak. Ne mutlu yabancıya” sloganlaştırılmış sözlerinin (s.38) liberal İslam içinde de kendine yer bulduğunu ve ‘İslam’dan uzaklaşmış toplum içinde dindar olma’ imgesinin yeniden ve tekrar tekrar İslami sem-

yen ve milli selamet çizgisine mesafeli olduğunu dile getiren AK Partili siyasetçilerin beyanları hatırlanabilir.

¹⁵ Patrick Haenni, ‘gitar’ çalma örneğinde olduğu gibi, çalınması durumunda, İslam ahlakı bakımından uygun bulunmayan kalça hareketlerinin teşhiri söz konusu olduğu için bazı çalgılarla, Piyasa İslamı’nın dahi barışmadığını söylemektedir (s.39). Ancak bu iddiası, Arap İslam toplumu için geçerli olsa da, Türkiye’deki ılımlı İslamcılar için geçerli değildir. Bu bağlamda, yönetmenliğini Alper Çağlar’ın yaptığı, senaryosunu Alper Çağlar ile Bahadır Boysal’ın birlikte yazdığı, Akarefilm’in yapımcısı olduğu “*Büşra: Yalnızlığımı Ne Kadar Gizleyebilirsiniz?*” isimli 2009 yapımı Türk sinema filminde (filmin konusu; türbanlı, eğitilmiş, zengin bir kız ile liberal gazetecinin aşkıdır) başroldeki türbanlı kızın gitar çalma sahnesi akla getirilebilir.

bollerin metalaştırılması yoluyla üretilmeye devam ettiğini belirtmektedir.¹⁶

Haenni, Piyasa İslamı için, teolojik bir perspektiften İslami değerleri övmenin anlamı olmadığını, bu hareket için önemsenenin, “toplumsal işlevlerini ön plana çıkararak İslam’ı satmak” (s.61) olduğunu söylemektedir¹⁷. Öyle ki, bu duruma delil olarak verdiği şu örnek ilginçtir: “Londra’da yaşayan Azeri kökenli İngiliz şarkıcı Sami Yusuf, Arap listelerini ‘al-muallim’ (‘bize öğreten’ yani peygamber) şarkısıyla alt üst etmekte, bunu yaparken de, pop dünyasının oldukça cüretkar giyimli genç bayan yıldızlarıyla aynı karede poz verebilmektedir. Oysa kariyerinin başlangıcında dini sebeplerle müzik fikrine soğuk baktığını hatırlatmak anlamlıdır” (s.62). Şu halde, Piyasa İslamı hareketinin, marjinallikten kurtulma, egemen üretim ve dağıtım mekanizmalarını kullanma eğilimi olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Türkiye’den bir örnek olması bakımından kitapta geçen şu ifadeye yer vermek isabetli olur:

İstanbul’daki İslami kafeler açıkça burjuva sosyalleşme mekanlarıdır. Gelen müşterilerin ortak dindarlıklarını dışarıdan izole olmuş şekilde yaşayabildikleri sosyal mekanlar olarak görülebilir. Ancak müşterilerden sadece dindar olmaları değil, incelik ve zarafet gibi burjuva değerlerine de yakın olmaları beklenmektedir. İstanbul’daki Dilruba Restaurant böyle bir felsefeye sahiptir. Lüks ve otantik bir ortamda, Osmanlı esintileriyle (eski süslemeler, sufi müzisyenler, vs.) seçkin bir çizgi izlemektedir. Sahibinin de pek çekinmeden açıkladığı gibi, amaç, Dilruba’nın ‘çarıklarını yeni çıkarmış görgüsüzlerin geldiği bir yer’ olmasını engellemektir (s.84).

¹⁶ Fethullah Gülen’in Zaman Gazetesi’nde ve yanı sıra Gülen’in izinden gidenler tarafından “Gurbet Kuşu” olarak anılması aynı çerçevede düşünülebilir. Bilindiği üzere, Fethullah Gülen, 28 Şubat 1997 süreci sonrasında, Türkiye’deki siyasi atmosfer nedeniyle, Mart 1999’da ABD’ye gitmiştir. Gülen, ABD’nin Pensilvanya eyaletinde yaşamaktadır.

¹⁷ İslami giyim pazarında faaliyet gösteren bir firmanın pazarlama sloganı olarak “Elbiseyi değerli kılan kadının vücudu değil, kadını değerli kılan elbisedir” (s. 74) şeklinde bir slogan kullanması, İslami giyim modasındaki pazarlama anlayışının, dinsel öğeleri *serpiştirerek* kullanmak anlayışına yaslandığını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu, dinsel kabullerin içini boşaltmak gibi bir tehlikeye kapı aralamaktadır. ‘Che’ fotoğrafı baskılı tişört giymek ve *solcu(!)* olmak arasındaki ilişki akla gelebilir.

Haenni, Piyasa İslamı'nın vaizlerinin müritlere sürekli "zenginlik Allah'ın hediyesidir, zengin Müslüman Allah'ın gözdesidir" (s.86) dediklerinin altını çizerek, Türkiye'ye dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Türkiye'de laik burjuvazinin rakibi, 'muhafazakar Türk burjuvazisini' temsil eden ve Erdoğan'a ve AKP'ye yakınlığıyla bilinen MÜSİAD'ın resmi söylemi de aynı yödedir. Bu dernek, zenginliğin Kuran tarafından öğütlenen tamamen İslami bir ideal olduğu fikrini savunur.

Haenni'nin kitapta, MÜSİAD'ın ilk başkanı Erol Yazar'ın şu sözlerine yer vermiş olması ilginçtir: "Zengin olmalıyız, dinsizlerden daha güçlü olmak için daha çok çalışmalı ve daha zengin olmalıyız" (s.87). MÜSİAD'ın Konya şubesinin kurucusu olan Müslüman girişimcinin "İslam'ın zenginliği yasakladığı fikrini İslam'ın düşmanları yaymıştır" şeklindeki sözlerini (s.87), yazar, Piyasa İslamı'nın, Batı ile hesaplaşma yolunun zenginleşmeden geçtiği fikrini kabulüne örnek olarak kitapta sunmaktadır. Haenni, Peygamber Muhammed'in hayatını *başarılı bir girişimcilik örneği* olarak okumaya eğilimli olan ılımlı İslamcıların, Güneydoğu Asya'daki 1990'ların başında tecrübe edilen kalkınma hamlesini iyi tahlil ettiklerini (s.99-100) ileri sürer. "Güneydoğu Asya Kaplanları" türünden bir sıfatı kendilerine uydurmaya çalışarak "Anadolu kaplanları" sıfatını kullanan Türkiye'deki İslami sermaye grupları akla geldiğinde, Haenni'nin bir paralelliği isabetle keşfetmiş olduğu anlaşılır.¹⁸

Haenni, "projeler İslami" nitelendirmesini kullanarak, Piyasa İslamı'nın projeciliği benimseyen bir hareket olduğunu savunmaktadır (s. 115). "Projeler, İslamcılığın yeni kılıflarıdır" diyerek, bu tahliliyle, Türkiye'de özellikle son on yıldır hızlanan projecilik furyasının anlamlandırılmasına da olanak vermektedir. Piyasa İslamı'nın projeciliği, harekete daha fazla kişiyi kazanmanın bir aracı olarak kullandığını düşünen Haenni, farklı aktörleri gevşek yapılanmalar altında ve aktörlere maddi çıkar sunan projelerle bir araya getirerek, hareketin etnik/mezhepsel farklılıkları görmezden gelen şirket mantığıyla davrandığını vurgulamaktadır. Piyasa İslamı'nın siyasi

¹⁸ MÜSİAD, İŞHAD gibi TÜSİAD'a alternatif sermaye gruplarına danışmanlık yapan muhafazakar iktisatçıların, Zaman Gazetesi yazarı ve aynı zamanda akademisyen olan İbrahim Öztürk örneğinde olduğu gibi, Güneydoğu Asya ekonomilerine dair tahlil ve gözlemleri önemsemeleri ve bu alanda çalışmalar yapmaları bu çerçevede değerlendirilebilir.

destekçileri arasında başta liberaller olmak üzere farklı ideolojik görüş sahiplerinin¹⁹ yer almasını, bu şirket mantığına bağlamaktadır.

Piyasa İslamı'nın cemaat örgütlenmelerini 'sivil toplum örgütü' (s.118) olarak sunduğunun altını çizen Haenni, 'ihracatçı-dindar-tüccar' sınıfın ulus-devletin homojenleştirici nüfuz alanı karşısında konumlandığını belirtmektedir. Şu halde, Ortadoğu'nun siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısını ve bu yapının kendine özgü dinamiklerini bilmeyenler bakımından, ılımlı İslamcılarının, demokrasi taraftarları olarak görülmelerinin nedeni tam da Haenni'nin bu tahlilinde saklıdır. Devlet denetiminin sınırlandırılması talepleri, kamu karşıtlığı, özel sektörün özerkliği ile vakıf ve derneklerin demokrasinin güvencesi olarak sunulması gibi Piyasa İslamı hareketini tanımlayan talep, yaklaşım ve görüşlerin; özellikle Ortadoğu'yu tanımayan Batılılar ile gerçeği bilen ancak Piyasa İslamı hareketinden fayda ve çıkar sağlayanlar tarafından demokrasi ve özgürlük gibi kavramlara başvurularak takdir edilmesini, Haenni'nin *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm* kitabını okuduktan sonra daha iyi anlamlandırmak mümkündür. Dahası, modernleşmenin aydınlanma değerleri dışarıda bırakılarak da mümkün olduğunu, bunun, Piyasa İslamı'nda ifadesini bulduğunu ortaya koymuş olması bakımından, kitabın sunduğu tahlil ekseninin cazip olduğu ve ayrıca, kitabın, Türkiye "İranlaşacak mı?" ya da "Türkiye'ye şeriat gelecek mi?" türünden kısır tartışmalara yeni bir soluk vermesi bakımından önemli ve değerli bir kaynak olduğu açıktır.

Sonuç olarak, son iki yıldır Ortadoğu'da cereyan eden siyasal rejim değişikliklerini, Haenni'nin kitabını okuduktan sonra bir özgürlük ve demokrasi hareketi olarak yorumlamanın doğru olmadığını altını çizmek gerekir. Bölgedeki istikrarsızlığın sebebi, bölge ülkelerinin pazarlarının, dünya kapitalist sistemi ile eklemlenmesi için gerekli olan yapısal dönüşümün sağlanması ile bu dönüşüme direnç gösterenler arasındaki çatışmadır. Öyle ki, neo-liberal iktisat politikalarını uygulamayı taahhüt eden her partinin veya hareketin Ortadoğu'da yaşama hakkı varken ve bunlar ülkedeki rant paylaşımından pay alabilecekken, geleneksel İslam'ı savunan ve Batıyı 'empyralist' gören hareketlerin tamamen barışçıl yöntemlerle veya

¹⁹ Yazar, Piyasa İslamı'nın destekçileri arasında neo-liberallerin yanı sıra ordoliberallerini (Almanya) ve yeni-muhafazakarları yani neocon'ları (ABD) saymaktadır.

savaşçı yöntemlerle silineceğini söylemek doğru olur²⁰. Bu bağlamda, ABD-Türkiye ortak yapımı olan ve 2010’da gösterime giren, yönetmenliğini ve senaristliğini Mahsun Kırmızıgül’ün yaptığı “New York’ta Beş Minare” isimli sinema filmi akla gelebilir. Filmdeki olay örgüsünden ziyade, verdiği mesajı burada hatırlatmak isabetli olur. Film kurgusu, izleyenlere, radikal İslamcılar ile ılımlı İslamcılar mücadelesinde kazanan tarafın “ılımlılar” olacağını sezdirmektedir: Medeniyetler arası çatışmanın yerini medeniyetler arası ittifakın alacağı yani Piyasa İslamı’nın egemen olduğu ülkelerden müteşekkil Ortadoğu coğrafyası hayali. Bu, Amerikan hayal gücünün göstergesidir. Bir filmde, verdiği ana fikri aşan bir çıkarım yapıldığını söyleyecekler çıkabilirse de, Haenni’nin kitabının bu çıkarımı yapmaya vesile olduğu açıktır. Son tahlilde, kitabın yeni tartışmalar açmaya aday ve okunmaya değer bir kaynak olduğunu söylemek doğru olur.

²⁰ Örneğin, Türkiye’de geleneksel İslam’ı savunan Fazilet Partisi’nin Türk siyasal hayatından tasfiyesi barışçıl yöntemle gerçekleşmiştir. Parti kapatılmıştır. “Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu’daki değişim ise, geleneksel İslam’ı savunan hareketlerin silah kullanımına dayalı olarak yani savaşçı yöntemle tasfiyesine örnek oluşturmaktadır. Ortadoğu’da liberal İslamcılarının geleneksel İslamcılara karşı silahlandırılmasının benzeri, Türkiye’de yaşanmamış, liberal İslamcılar (AK Parti) demokratik yollarla, merkez sağdan oy devşirmek suretiyle iktidara gelmişlerdir. 2008’de “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nde açılan davada, AK Parti’nin kapatılmaması kararının çıkmasını, neoliberalizm bağlamında düşünmek gerekir.